

FILOZOFIA VNIESLA DO SVETA SVETLO

V dňoch 30.4.-4.5.1994 navštívil Katedru filozofie Filozofickej fakulty UPJŠ v Prešove profesor **Jean-Claude Eslin**, ktorý vyučuje európske otázky a sociológiu na Ecole Européenne des Affaires v Paríži a zároveň pracuje v redakcii časopisu *Esprit* (kde má na starosti rubriku *Náboženstvo*). Je autorom niekoľkých monografií a početných štúdií a článkov o politickej filozofii, vzťahu filozofie a náboženstva, judaizmu, z ktorých hodno spomenúť aspoň publikáciu *Les Quatre Vivants* (Štyria živí. Editions du Cerf, Paris 1989), úvodnú štúdiu k revidovanému vydaniu Augustinovej Božej obce (*Editions du Seuil, Paris 1994*) a stať *L'avenir des religions en Europe* (Budúcnosť náboženstiev v Európe. Vyjde tohto roku v Editions Vrin, Paris).

Profesor Eslin vystúpil na katedre filozofie, ako aj na pôde východoslovenskej odbočky Slovenského filozofického združenia s prednáškami: Filozofia a náboženstvo dnes v perspektíve inšpirovanej G. B. Vicom a Filozofia a náboženstvo u Aurelia Augustina. Tesne pred jeho odchodom do Paríža sme ho požiadali o rozhovor, v ktorom sa vraciame k najzaujímavejším problémom a myšlienkam jeho dvoch vystúpení. S jeho uverejnením v časopise *Filozofia* ochotne súhlasil.

Pán profesor, filozofia a náboženstvo - aj vo Vicovej interpretácii - sú konštitutívnymi prvkami kontinuálnej reprodukcie duchovného života národov. Sú schopné podľa Vás toto svoje historické oprávnenie aktualizovať aj dnes?

Vico nachádza náboženstvo zastúpené v každom štádiu života národov: „náboženstvá, svadby, pohreby zachytené v jazyku“ sú základnými prvkami civilizácie národov, a teda aj právo a zákonodarstvo. Náboženstvo prechádza onými *corsi* a *recorsi*, o ktorých hovorí Vico. Nájdeme ho spočiatku v náboženskom veku, neskôr ho objavíme zmenené a odmýtizované hrdinami a zákonodarcami. Existuje aj náboženstvo ľudského veku, ktoré by sme mohli nazvať „laické“.

Naproti tomu filozofia sa objavuje neskôr, je kritická a reflexívna, prichádza po Homérovi a gréckych tragédoch. Nemožno ju považovať za okamih zrodu ľudstva.

Vidíme, že náboženstvo a náboženstvá - v progresívnych alebo regresívnych, uspokojivých alebo neuspokojivých formách - potvrdzujú svoje historické právo. Predstavovať si, že filozofia môže nahradiť náboženstvo, je zrejme filozofickou ilúziou. Napokon, nič sa nedá nikdy nahradiť niečím iným.

Aké je miesto, úloha a možnosti filozofie a filozofov v dnešnom zneistenom svete? Môže byť filozof aj „prorokom“? Nemá byť najmä kritikom? Prorocietiev bolo veľa, ich

osudy boli spleť. Kritické myslenie má dlhú tradíciu, jeho mimofilozofické prijatie je však sporné.

Filozofia je krehká, pretože je predovšetkým interogatívna. Zdá sa mi, že národy, v ktorých filozofia absentuje alebo nie je známa, sú odsúdené na koexistenciu humanitných vied bez ozajstného dialógu medzi nimi. Každý je teda vo svojej „ohrádke“ a neprekračuje hranice svojho odboru. Filozofia ako univerzálny jazyk sa mi teda zdá mimoriadne užitočná vtedy, keď je svet neistý. V prvých storočiach nášho letopočtu boli filozofi zväčša mudrcmi a divotvorcami (Plotinos, Porfýrios). Ale oddelenie duchovného poznania od poznania filozofického, viery od vedenia, ku ktorému došlo v 12. storočí na Západe (Averroes a scholastika), považujem za pozitívne. Človek musel mať možnosť žiť v sekularizovanom prostredí, aby sa objavil právny subjekt a napokon demokracia. V západnej tradícii filozof nemôže byť prorokom. Proroci patria k náboženstvu, a keď absentujú, je lepšie ponechať ich miesto *prázdne*, ako sa to stalo v judaizme od III. storočia pred n. l. Ale 20. storočie nedokázalo ponechať „miesto prázdne“ a naozaj je pravda, že súčasné ľudstvo až príliš počúvalo pseudoprorokov.

Filozofia a náboženstvo sú rozličné formy hovorenia o svete. Ich vzťah sa v dejinách menil. V čom spočíva optimum ich dnešného spolupôsobenia, aký je ich osobitý podiel na duchovnom a kultúrnom rozvoji?

Na Západe náboženstvá - ako to videl Max Weber - zvyčajne odovzdávajú posolstvo „spásy“, v ich spôsobe hovorenia je teda istá výlučnosť, dokonca neznášanlivosť: nesmieme sa nad tým úplne pohoršovať. Z hľadiska náboženstiev - aj tých univerzálnych - je tu vždy „naliehavosť“. V zásade je filozofia otvorenejšia a tolerantnejšia, pretože je reflexívna a kritická. Znalosť dejín filozofie však ukazuje, že vždy tomu tak nie je. Podľa môjho názoru filozofi sa dnes môžu pýtať na nepriazeň osudu, ktorej často prenechávajú to, čo nepatrí k spôsobu, akým postupujú (mýtus náboženský). Očakáva sa od nich situovanie pokiaľ možno rôznych náboženských skúseností. O to sa pokúsil Franz Rosenzweig - ktorý prejavil pre *formy* náboženstiev väčšie pochopenie ako Hegel - vo *Hviezde vykúpenia*.

Kresťanská tradícia je v našom prostredí dominantná. Niektorí filozofi (Nietzsche, Heidegger) sa pokúsili o radikálnu separáciu náboženstva a filozofie. Je tento projekt možný?

Radikálna separácia filozofie a náboženstva u ľudí ako Nietzsche alebo Heidegger pravdepodobne prezrádza prehnanú filozofickú ambíciu, vôľu roztrhať tkanivo kultúry a sen (s ktorým sa často maznal Hölderlin) vrátiť sa do gréckeho sveta, čo je pre nás nemožné.

Keď sa raz filozof ako Augustinus stal kresťanom, naďalej zostal filozofom. Myslím si, že nová viera mu kládla nové filozofické otázky a že sa vyvíjal v objasňovaní tých-

to otázok, aj keď dnes by sme podistým neakceptovali ani jeho otázky, ani jeho odpovede.

Myslíme si, že žijeme v čisto racionálnom svete. A predsa čoraz častejšie tušíme, že racionálne možno zdôvodniť zlo, amorálnosť, nespravodlivosť a pod. Náboženstvo nie je jednostranne racionálne, ale je viacrozmerné. Môže sa ním filozofia inšpirovať?

S výnimkou niekoľkých filozofov, ako je napríklad Kant, nie je veľa takých, ktorí by boli ochotní skúmať tienisté aspekty ľudského údely. Kant sa pokúsil uvažovať o „radikálnom zle“. Filozofi sotva poskytli dostatočnú interpretáciu totalitarizmu 20. storočia. Filozof ako P. Ricoeur sa nechal inšpirovať biblickými textami, pokúsil sa tematizovať „symboliku zla“ evokovanú knihou *Genezis*. Sila náboženstiev je bezpochyby v tom, že disponujú rozličnými registrami, vsádzajú na cit, nadšenie, ale aj na rozum, umenie, sexualitu. Podľa mňa racionalita, ktorá zahrňuje iracionálne aspekty ľudského správania, je bohatou racionalitou - v politike, náboženstve atď. Prevládajúcej technickej alebo ekonomickej racionalite chýba symbolická dimenzia vecí.

V čom spočíva naše „rozčarovanie“ súčasným svetom? Je atributívnym znakom našej civilizácie, alebo iba dôsledkom našej oneskorenej reakcie na javy, ktoré ju sprievádzajú a ktoré sa stávajú problémami tým, že potláčame ich význam, povahu?

Je pravda, že naša civilizácia sa nesie v znamení rozčarovania (pozri Max Weber). Ale protestantská etika, ktorá všade formuje súčasný svet, nie je posledným slovom všetkého. Nemôže etika latinských (a katolíckych) krajín v dnešnej Európe trochu „korigovať“ strohosť protestantskej etiky, udržať - tak ako v Španielsku a Taliansku - prvky onej radosti zo života, onoho symfonického bohatstva rozmanitej existencie, ktoré tvorilo veľké okamihy minulých a dnešných storočí? A dokáže stredná Európa zhodnotiť niektoré zo svojich tradícií pre budúcu Európu? Filozof Gadamer nám dodáva odvahu myslieť si, že je to možné.

Aristotelovský „kairos“ sa z času na čas aktualizuje vo veľkých epochálnych zmenách, ktoré sú častejšie viac nádejou ako využitou príležitosťou. Náš svet sa v súčasnosti radikálne mení. V čom vidíte náš dnešný „kairos“, našu príležitosť, ktorú dáva táto doba?

Roku 1989 nastal „priaznivý okamih“ pre slobodu v Európe. Ale, ako viete, často si naše príležitosti nechávame ujsť. V týchto priaznivých okamihoch veľa ráz nevidíme jasno. Myšlienkové kategórie nám zakazujú vziať na vedomie fakty, negatívne dopady civilizačných faktov. Skúsenosť a krach totalitarizmu nás ani nepoučuje - aspoň nie v západnej Európe, lebo sa v značnej miere zrútil ako holý fakt bez toho, aby sa v myšliach jedincov v prevažnej väčšine ukončilo vyjasňovanie, kritika. Máme šance na slobodu, ale musíme byť veľmi obozretní, aby sme ich neudusili podmienkami moderného života.

Podľa H. Arendtovej „politická sloboda spočíva v možnosti začať“. Pociť politickej slobody sa v našich podmienkach upevňuje, no jej obsahové vymedzenie je nám ešte stále vzdialené. Čím by sme mali začať my - v našom duchovnom, kultúrnom a politickom prostredí?

Dobré zákony bez mravov nemôžu dlho uchrániť politickú slobodu. Ale mravy bez zákonov nás ponechávajú v infra-politike. Nie je zavedenie nových zákonov, ústavy a oddelenie mocí (napriek vplyvu veľkých médií) takmer posvätným poslaním? Príklad Spojených štátov amerických pripomína, že dobrá ústava umožňuje prekonať veľa morálnych a kultúrnych prekážok. Zákonodarca má zakladateľské poslanie najmä dnes vo východnej Európe. Má ešte niečo z veľkosti Mojžiša a zakladateľa obce.

V jednej z Vašich prednášok ste zdôraznili, že „filozof by mal byť schopný uvedomiť si váhu slov, zmysel toho, čo hovorí, neskrývať zdroje svojho diskurzu“. Čo by filozof podľa Vás nemal nikdy robiť?

V západnej tradícii jestvuje asi tucet slov, ako napríklad slovo, pravda, lož, omyl, spravodlivosť, viera, láska atď., ktoré si zaslúžia, aby boli zvážené a zhodnotené. Môžeme - na spôsob H. Arendtovej - tieto slová vytiahnuť z každodennej banality, aby sme im vrátili ich pôvodnú hodnotu - grécku, hebrejskú alebo rímsku. Pokušením filozofa je možno hrať sa so slovami, ale dnes je ním predovšetkým zámer rozrušiť ich kládovom, znásilniť a napokon ignorovať, prispievajúc tak ešte k znásobeniu našich protiřečení pseudo-protiřečeniami.

Aby bola filozofia užitočná ľudskému rodu, musí človeka povznášať a usmerňovať. Ľudská prirodzenosť, ako vieme, je plná zvrátenosti - môže filozofia prispieť k ich eliminácii?

Filozofia - od jej založenia v Grécku - vniesla do sveta svetlo. Aristoteles objavil politickú podstatu človeka, a aj keď vypovedá o osobitej obci, stále nás poučuje. V súčasných pomeroch nás intelektuálny idealizmus zavádza ešte viac ako zlá vôľa. Tak napríklad filozofia všeobecnej komunikácie by nám chcela nahovoriť, že sme čisté vedomia, pripravené na mier, dialóg, demokraciu. Sami štátnici sú pristihnutí pri slovách a hre s týmito slovami a možno nás zafahujú do ideality Európy.

Pán profesor, svojou profesionálnou orientáciou ste predovšetkým politický filozof. Určite teda sledujete dianie v tej časti Európy, ktorá teraz prechádza radikálnou ideovou, mravnou, politickou i ekonomickou transformáciou. Ako vidíte perspektívu našich zmien a želaného zjednotenia so západnou Európou?

Rád by som veril, že intelektuálne a morálne ťažkosti národov východnej a strednej Európy sú približne rovnaké ako ťažkosti obyvateľov západných krajín. Národy tejto

časti Európy boli obeťami zneužitia moci totalitného štátu a divokej realizácie politiky. Preto by mohli stratiť záujem o politiku a dovoľávať sa koncepcie minimálneho štátu. Absolútny ekonomický liberalizmus môže narušiť rovnováhu národa a premárniť jeho bohatstvo iným spôsobom ako komunizmus. Ale ľudia na Západe podliehajú rovnakému pokušeniu. Solidárna Európa - na politickej úrovni - sa nebude môcť budovať iba na základoch spoločného trhu a ani na Maastrichtskej zmluve. Na to bude treba iný štýl, iný jazyk.

Zhovárал sa *František Mihina*